

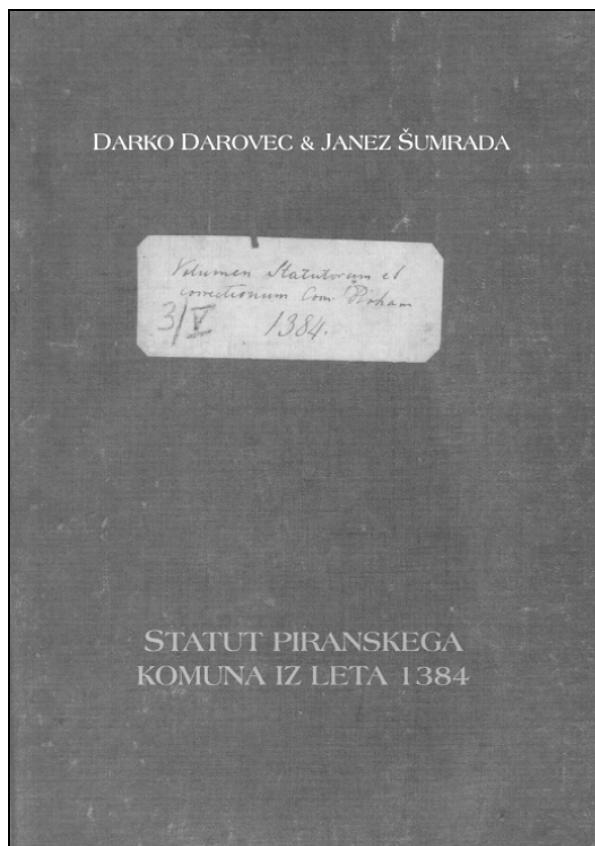

Ocene in poročila

Darko Darovec in Janez Šumrada: Statut piranskega komuna iz leta 1384. Faksimile, bibliofilska izd. / urednik Darko Darovec. Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko : Pokrajinski arhiv, 2006, 2 zv. ([322], 110 str.).

Prebivalci mesta Piran so že v 13. stoletju sklenili zapisati norme, ki so veljale v njihovi lokalni skupnosti. Prvi ohranjeni piranski statut tako sega v leto 1274 in zato na območju današnje Slovenije velja za najstarejšega. Statut je predstavljal temelj samouprave mesta in še danes velja za pomemben kulturnozgodovinski dokument, ki ga je potrebno ohranjati.

Piranski statut je vseboval določila o dejavnostih v gospodarstvu, mestni upravi, sprejemanju zakonov, javnem družbenem redu, ipd. Predpisane so bile tudi kazni za kršitve določb. Prvotnemu statutu so bili sprva podlaga zapisi običajnega prava, ki so izvirali iz takratnih, torej srednjeveških tradicij in običajev. Večina členov pa je nastala po podreditvi Pirana Beneški republiki, od okoli leta 1283 dalje. Opazna je torej vloga Benetk, ki so jo imele pri oblikovanju in razvoju pravnih statutarnih aktov v Piranu, pa tudi v ostalih istrskih mestih, ki so jim prisegle zvestobo.

Posebnost piranskega statuta je v njegovih številnih redakcijah. Kot smo že omenili, je najstarejši ohranjeni piranski mestni statut izviral iz leta 1274, vendar ni ohranjen v originalu. Znanih je namreč le 6 členov omenjene izdaje. Statut je praviloma nastal v dveh izvodih, ki so ju hranili podestat in občinski blagajniki; razdeljen pa je bil v deset knjig, ki so vsebovale člene zakonov, ki so zadevali različna področja iz sfere družbenega življenja. Večina zakonov, ki so veljali tudi ob sprejetju redakcije statuta leta 1307, so ohranili in vključili v statut. Tega leta so sprejeli odredbo, da je statut potrebno obnavljati, torej dopolnjevati in spreminjati, kjer je potrebno, vsakih petindvajset let, in ne vsakih pet let, kot je veljeval statut iz leta 1274. Vendar to načelo ni vzdržalo, saj so ga kršili že sredi 14. stoletja. Tako so v 14. stoletju nastale kar štiri redakcije, ki so se ohranile vse do danes, in sicer so to redakcije iz let 1307, 1332 in 1358, ki so ohranjene v dveh pergamentnih kodeksih, ter redakcija iz leta 1384, ki je ohranjena le v enem primerku. Sočasno so nastale tudi knjige popravkov in dopolnil, ki so jih tudi javno objavili in torej obvestili prebivalstvo o njihovih dolžnostih. Ohranilo se je določilo iz redakcije leta 1307, ki je določalo, da se statut zapiše v dveh enakih primerkih, kar je veljalo tudi za knjige popravkov. Eden od izvodov je služil kot podlaga naslednji redakciji, tako da so ga bolj uporabljali. To je razvidno tudi iz ohranjenosti primerkov; nekateri so namreč popisani z opombami.

V letu 1384 je prišlo do sprejetja zadnje redakcije piranskega statuta, kjer je bila še zadnjič zapisana celotna mestna pravna ureditev. Veljala je vse do konca prevlade Benečanov nad prebivalci Pirana. Danes ohranjeni pergamentni kodeks hrani Pokrajinski arhiv Koper, ki skrbi za ta dragoceni vir srednjeveške tradicije. Za nastanek nove redakcije so pridobivali predloge in ideje iz predhodno sprejetega

statuta, torej iz leta 1358, in iz prve knjige popravkov, ki so bili povod za preoblikovanje statuta in sprejetja novih zakonov. Ta statut ima najbolj urejeno strukturo in zadeva tako oblastne in upravne organe, spremenjene kazenske predpise, kot civilno pravo, ki zajema področja določb o zaščiti imetja, o sami delitvi in prodaji posestev. Predpisani so tudi zakoni o dedovanju, razni predpisi o trgovanju, gospodarskih dejavnostih in še mnogo drugih določb, ki so skušale zavarovati občinsko imetje. Zakoni in določbe v statutu so smiselno povezani, kar pa ni veljalo za prejšnje redakcije. Ohranili so določilo o dveh enakih izvodih statuta in o prenavljanju le-tega vsakih petindvajset let, kar je bil značilen predpis vseh redakcij v 14. stoletju. Statut pa ni bil samo vsebinsko dovršen, ampak je bil tudi oblikovno dodelan, saj je zapisovalec statuta uporabil vso svojo modrost in za potomce zapustil svojevrstno mojstrovino.

Že v preteklih stoletjih so skušali različni avtorji obelodaniti vrednost piranskega statuta, ki predstavlja bogato kulturno dediščino slovenskemu narodu. V letu 2006 smo dobili pomembno znanstveno delo avtorja dr. Darko Darovca in dr. Janeza Šumrade z naslovom *Statut piranskega komuna iz leta 1384. Faksimile in spremna študija*, ki sta prispevala k ohranjanju tako pomembnega kulturno-zgodovinskega spomenika, kot je piranski statut. Samo delo predstavlja pomemben vidik za bodoče raziskovalce tega področja, saj ponuja kompleksen vpogled v sam potek in razvoj piranskega mestnega prava in je torej odlično izhodišče za nadaljnje raziskovanje. Ta znanstvena izdaja je pomembna tudi zato, ker je nastala v okviru projekta Srce Istre, ki so ga odobrili v okviru Skupnosti Evropske unije, in sicer v Pobudi Interreg III A, Sosedski program Slovenija/Madžarska/Hrvaška 2004–2006. Za izvajanje projekta se gre zahvaliti predvsem Univerzi na Primorskem, ki je projekt tudi prijavila, Znanstveno-raziskovalnemu središču Koper in obalnim občinam Kopru, Izoli in Piranu, ki so sodelovale pri skupnem projektu med Slovenijo in Hrvaško, in sicer z Istarsko županijo.

Zaključimo lahko torej, da je prva izdaja faksimila redakcije statuta piranskega komuna iz leta 1384 veliko doprinesla, saj je bil s tem napravljen pomemben korak k poudarjanju in ohranjanju naše dediščine. Odločitev za redakcijo iz leta 1384 ne preseneča, saj je to najbolj urejena izdaja statuta, ki nazorno prikaže tedanjo mestno piransko pravo in tradicijo tamkajšnjih prebivalcev. Priča nam namreč o bogati zgodovini mesta in o njegovi gospodarski razvitosti. Namen izdaje faksimila in spremne študije pa je vsekakor ohraniti našim znancem veličino statuta piranskega komuna, ki velja za enega izmed najpomembnejših virov za preučevanje zgodovine slovenske Istre.

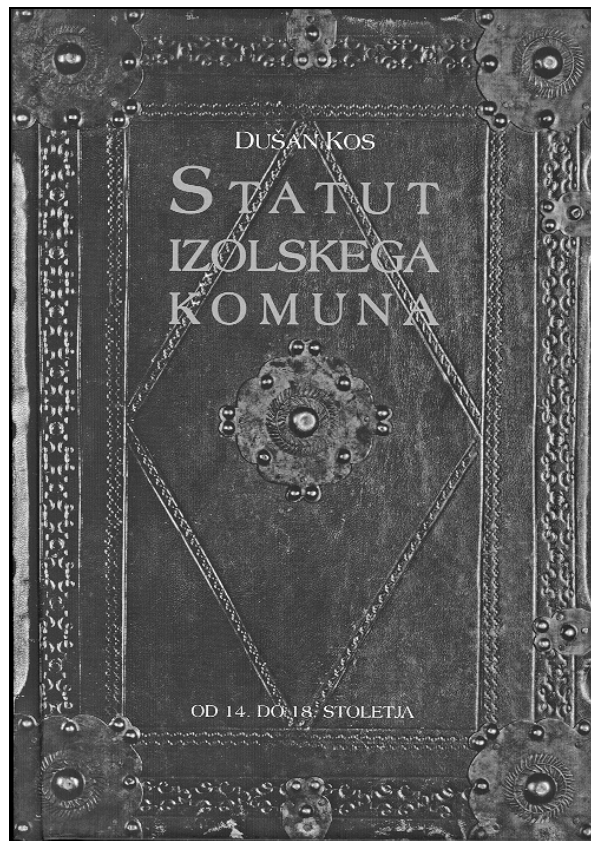
Tjaša Podvratnik

Dušan Kos: Statut izolskega komuna od 14. do 18. stoletja. Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, 2006, 617 strani.

Dušan Kos, zgodovinar in znanstveni svetnik na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa v Ljubljani, je v lanskem letu izdal kritično monografijo o statutu izolskega komuna iz leta 1360. Njegovo obsežno delo je zelo pomembno predvsem z vidika zgodovinopisja in zgodovinarjev, saj ti do konca prejšnjega stoletja Izoli in njeni preteklosti niso posvečali veliko pozornosti. Tako lahko rečemo, da je izolski statut iz 14. stoletja redek in cenjen pisni vir, ki nudi veliko podatkov o zgodovini samega mesta in hkrati velja za nekakšen simbol mesta oziroma njegov ponos.

Monografija je razdeljena na pet temeljnih poglavij. V prvem in hkrati najobsežnejšem poglavju avtor predstavi zgodovino izolskega statuta. To poglavje je zgrajeno večplastno. Avtor najprej obravnava Izolo kot historični motiv, nato se osredotoči na pravni razvoj srednjeveške Izole in na nastanek njenega statuta, nadaljuje z usodo in opisom izvirnika izolskega statuta (iz leta 1360) ter njegovega prepisa oz. prevoda (iz leta 1743), ki ga je napravil Izolčan Andrea Costanzo. Danes prevod hrani v

tržaškem arhivu (Archivio Diplomatico della Biblioteca Civica di Trieste). V drugem poglavju avtor posveča pozornost posameznim delom statuta in predstavi vsebino vseh štirih knjig (v latinščini), ki so njegovi sestavni deli. V tretjem poglavju so predstavljeni dodatki, ki so bili v kasnejšem času pripisani k vsebini samega statuta. Predzadnji del monografije vsebuje ilustracije oziroma slike tega pomembnega srednjeveškega vira, delo pa se zaključuje z nepogrešljivim registrom.

Kos je v svojem delu zajel dolgo časovno obdobje, in sicer od 14. stoletja, ko je nastal izolski statut, do 18. stoletja, ko je Andrea Costanzo napravil njegov prevod oziroma prepis. Avtor se je osredotočil predvsem na reški izvirnik statuta oziroma na izolski statut iz leta 1360.

Monografija se začne s poglavjem, v katerem avtor najprej poda definicijo statuta. Srednjeveški mestni statuti so že od 13. stoletja dalje veljali za nekakšne ustave oziroma zakonike vseh meščanskih tvorb, ki so prebivale ob Jadranskem morju ali v našem primeru, v Istri. Čeprav je središče Istre skozi celotno zgodovino predstavljalo mesto Koper, je vendar tudi Izola spadala v to območje, čeprav je bila gospodarsko slabše razvita od sosedov. To je tudi razlog, da so zgodovinarji temu ribiškemu otočku posvečali manj pozornosti in se rajši usmerili na Koper in Piran. Vendar je tudi Izola leta 1360 dočakala svoj statut. Izolčani so se pred to prelomnico skušali najprej osvoboditi izpod oblasti samostana benediktink Sv. Marije iz Ogleja in ustanoviti lastno avtonomno občinsko organizacijo. To se je dejansko zgodilo leta 1260, potem pa se je leta 1279 Izola ponovno podredila tuji nadvladi, tokrat Beneški republiki. Vsa istrska mesta so svoja starodavna prava prilagodila beneškemu, hkrati pa so podestate, ki so imeli v občinah sodne in izvršilne pravice, zamenjali z beneškimi uradniki. Tako so nastale nove zbirke civilnih in kazenskih zakonikov oziroma statuti, ki so veljali tako za mesto kot za njegovo zaledje. V Izoli je imel pomembno funkcijo podestat Iohanes Sanuto, ki je 5. novembra 1360 javno objavil nov občinski statut v treh knjigah. Ta statut je ohranjen še danes, nima pa več pravne vrednosti, temveč spada med zaklade zgodovine Istre.

Izolski statut iz leta 1360 je sestavljen iz treh (oz. štirih) knjig. Vsaka knjiga zajema po vsebini različne člene. Prva knjiga vsebuje 95 členov iz kazenskega prava, medtem ko zajema druga knjiga 114 oštevilčenih in 4 neoštevilčene člene s civilno-pravnega področja. Zadnja oziroma tretja knjiga pa je sestavljena iz 115 členov, ki urejajo organizacijo občinske uprave, uradnikov in njihovih nalog. V statutu so vsa besedila napisana na pergamentu, v latinskem jeziku s primesmi beneško-istrskega narčja in hkrati v pomanjkljivem pravniškem slogu. Pisava je okrogla gotska knjižna minuskula v obliki

dveh stolpcev. Avtor se posveti tudi četrti knjigi, ki je nastala kasneje kot poseben dodatek k statutu. S tem so poskušali preprečiti ljudem, da bi vse kasnejše pridobljene podatke ter dodatke vpisovali kar med člene izvirnika oziroma edinega uradnega izvoda izolskega statuta. Tako so v novo nastalo knjigo lahko vpisovali vse zadeve, ki so bile primerno usklajene s časom in vsebino. Statut je kasneje izgubil pravni pomen in uporabnost, saj po letu 1572 vanj niso vpisali nobenega novega odloka.

V zadnjem podpoglavju prvega dela avtor na poseben način predstavi potovanje statuta skozi čas in prostor. Po letu 1572 so s pristankom velikega sveta in podestate uradni izvod izolskega statuta izročili družini Monzuoli. Ta rodbina je imela komunski izvod v lasti kar 227 let, nato pa ga je leta 1799 izročila plemenitemu meščanu Giacomu Besenghiju. Izolski statut se je v Besenghijevi knjižnici spremenil iz družinskega v zelo cenjen zgodovinski vir. Med letoma 1847–1884 je bil statut (iz leta 1360) v lasti Carla Giovannija Combija, po njegovi smrti pa je prišel v knjižnico v Poreču. Leta 1930 so statut premestili v Pulj, od koder so ga leta 1948 dokončno prenesli v Zgodovinski arhiv na Reki (Historijski arhiv u Rijeci).

Pri prebiranju srednjeveškega statuta se je avtor spopadel z velikimi težavami, predvsem zaradi slabše ohranjenosti izvirnika statuta iz leta 1360. Tako tudi sam poudari, da so v knjigi ostala odprta paleografska in kronološka vprašanja. Težave so se nakopičile pri zabrisanih besedah in pri poškodovanem besedilu, tako da je bilo prvotno besedilo težko rekonstruirati. Kljub temu je avtorju uspelo analizirati in kritično obdelati statut ter tako izdati zelo pomembno delo, ki nam oriše zgodovino vsakdanjega življenja neke mestne skupnosti.

Dušan Kos je s svojo monografijo ponudil bralcem odličen pregled oziroma rekonstrukcijo zgodovine mesta Izole. Tako nas njegovo delo vodi skozi čas, in sicer od nastanka izolskega statuta pa do danes. S pomočjo tega redkega in cenjenega pisnega vira mesta Izole si lahko ustvarimo sliko o mestu in njegovem zaledju ter o družbi, ki je prebivala na območju Jadranskega morja med srednjim vekom in 18. stoletjem. Tudi avtor sam poudari, da gre za najbolj živ in izpoveden vir za starejšo zgodovino.

Avtor knjigo zaključuje z ugotovitvijo, da je bila za statut rešilna lastniška sprememba, saj bi požar, ki je leta 1903 izbruhnil v izolskem arhivu, kaj lahko zapečatil tudi usodo izolskega statuta. Tako pa je na srečo usoda hotela drugače in nam ta zaklad zgodovinskega ohranila vse do današnjih dni.

Teja Krašovec

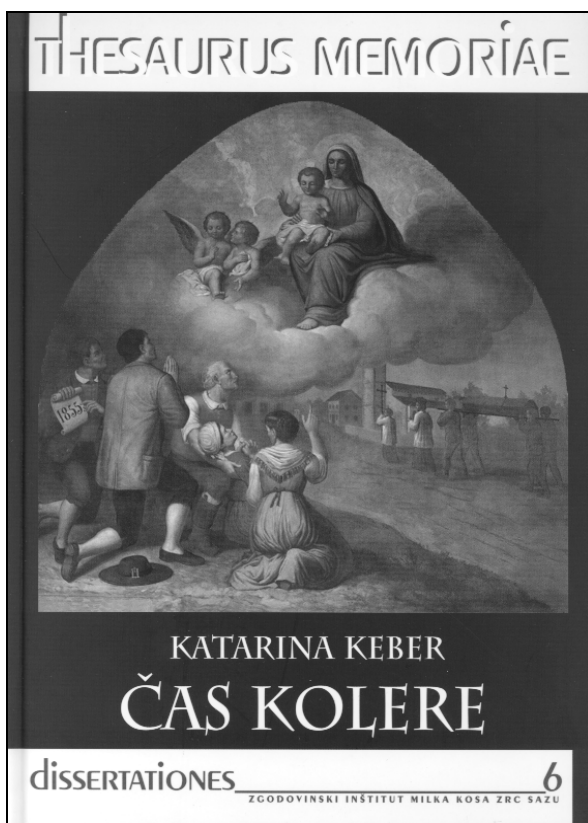

Katarina Keber: Čas kolere. Epidemije kolere na Kranjskem v 19. stoletju. Ljubljana : Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2007, 234 strani.

Zbirka *Thesaurus memoriae* je bogatejša za zanimivo knjigo dr. Katarine Keber z naslovom *Čas kolere* (s podnaslovom *Epidemije kolere na Kranjskem v 19. stoletju*).

Preučevanje epidemij že dolgo ni več domena zgolj naravoslovnih ved, pač pa so tovrstne raziskave vstopile tudi v območje družboslovja in humanistike. Čeprav ima v Evropi t. i. socialna zgodovina medicine za seboj že nekajdesetleten razvoj, smo pri nas šele na začetku.

Da so epidemije pomemben in enakovreden del naše zgodovine, je s svojim prispevkom znanosti dokazala tudi Katarina Keber. V svoji temeljiti raziskavi je obdelala vseh pet epidemij kolere, ki so v 19. stoletju napadle Kranjsko. Vsako epidemijo je prikazala tako z družbenega vidika (reakcije oblasti in zdravstvene službe) kot medicinskega (zdravljenje bolezni). Epidemije so obdelane tudi z demografskega vidika, pri čemer je upoštevana starostna, socialna in poklicna struktura umrlih. Po drugi strani so se pokazale pomembne razlike v dogajanju v mestih in na podeželju, kar je povezano predvsem s problematiko javnega zdravstvenega sistema.

Raziskava je bila toliko bolj naporna in rezultat je tem bolj dragocen, ker se je morala avtorica ves čas svojega raziskovanja soočiti z množico neraziskanih problemov v zgodovini slovenske medicine; dosedanje raziskave so ji komaj lahko nudile kakšno oporo. Tako *Čas kolere* večinoma temelji na primarnih virih, pri čemer odstira tudi nekatere še povsem neobdelane teme. Glavnino predstavljajo dokumenti uprave na ravni državnih, deželnih in lokalnih oblasti. Prav dokumenti lokalnega značaja so se zaradi dobre ohranjenosti izkazali kot izjemno dragoceni. Avtorica se je poslužila tudi vseh drugih razpoložljivih virov: pravnih, časopisnih, statističnih in medicinskih. Posamezne podatke o okoliščinah epidemij pa je našla še v raznih spominih, zasebni korespondenci ter župnijskih kronikah. Ker so viri za različne epidemije različno ohranjeni, se podatki za vsako posamezno epidemijo precej razlikujejo.

Delo je razdeljeno v pet večjih poglavij, od katerih je vsako razdeljeno še na nekaj podpoglavij in manjših razdelkov.

Poglavje *O epidemijah v zgodovinoisju* je nekakšna uvertura v poglavja o epidemijah kolere na Kranjskem. Avtorica opiše prizadevanja naših in tujih strokovnjakov na področju zgodovine epidemičnih bolezni. Podrobneje se posveti koleri, njenemu širjenju ter teorijam okužbe.

V poglavju *Kolera v predmarčni dobi* je opisan prvi stik Habsburške monarhije s to kužno boleznijo (1831), nakar sledi opis epidemij leta 1836 in 1849. V letu 1831 je kolera prišla celo do Dunaja, Kranjski pa je takrat prizanesla. Oblasti so, še povsem brez izkušenj s to uničujočo boleznijo, vzpostavile zdravstveni kordon – po vzoru nekdanje protikužne zapore. Kasneje so ga nadomestili predpisi za epidemične bolezni.

Na Kranjskem je bila ustanovljena Zdravstvena komisija, ki je bila začasno najvišji deželni zdravstveni organ, poleg tega pa so ustanovili tudi lokalne zdravstvene komisije, v katerih je bilo dejavno tako zdravstveno osebje kot lokalni posvetni in cerkveni veljaki. Del širših državnih ukrepov zoper epidemijo je bil zdravstveni kordon na kranjsko-hrvaški meji. Prehodi (rasteli) so bili strogo zavarovani, vse osebe in večina stvari pa podvrženi karanteni in čiščenju. Posledice zapore meje so se kazale v upočasnitvi trgovine ter oviranju pretoka ljudi in so jih čutili tudi v notranjosti Kranjske.

Poseben razdelek opisuje takratni javni zdravstveni sistem, na katerem je temeljilo ravnanje oblasti ob pojavu nalezljivih bolezni. Na podlagi regulativnih virov je avtorica opisala zdravstveno osebje in njegove pristojnosti od leta 1814 naprej. Omenjene so tudi javne zdravstvene ustanove, ki so se ravno v predmarčni dobi pričele preoblikovati in razvijati v ustanove, namenjene izključno zdravljenju bolnih. To je obdobje, ko so srednjeveški špitali kot zavetišča za reveže, sirote in invalide prehajali v bol-

nišnice, kjer so zdravili pripadnike vseh slojev. Osrednja ljubljanska in deželna zdravstvena ustanova je bila civilna bolnica, pod njeno upravo pa so bile združene državne, lokalne in zasebne ustanove. Pri opisu javne zdravstvene službe se avtorica opira predvsem na Lipičevo *Topografijo*, ki je prvovrsten vir. V obrambi pred kolerom se je morala Kranjska zanesti na vse svoje zdravnike in ranocelnike, od katerih sta bila zlasti dejavna in inovativna Florijan Sentimer in Fran Viljem Lipič.

V epidemiji leta 1836 je kolera prišla tudi na Kranjsko. Ukrepi oblasti so se omejili na obveščanje ljudi, kako se obvarovati bolezni. Zdravstvenega kordona niso več uvedli in s tem je tudi konec klasičnega boja proti kugi, značilnega za 18. stoletje. Avtorica opiše javno zdravstveno mrežo v treh kranjskih okrožjih Ilirskega gubernija in izpostavi problem pomanjkanja zdravstvenega osebja, še zlasti, ker so obolevali tudi zdravniki in ranocelniki. Posebno pereče je bilo stanje na podeželju, zato so osebje premeščali iz mest na deželo. Deželne oblasti so se držale državnih inštrukcij, ki so določale delovanje vladne zdravstvene komisije, naloge protomedika, zdravnikov in drugega osebja med epidemijo.

Podrobno je opisan potek epidemije v Ljubljani, pri čemer se je pokazala problematika točnega števila umrlih, kajti viri se tu razhajajo. Po končani epidemiji so se pokazale posledice tudi na socialnem področju (npr. smrt hranitelja družine), kar je sprožilo določeno mero dobrotelnosti. Posebej se je avtorica posvetila še socialni, starostni in poklicni strukturi umrlih in vprašanju, kako so ti dejavniki vplivali na obolenost oz. smrt.

Druga epidemija, ki je opisana v posebnem podpoglavju, je izbruhnila leta 1849, k njenemu širjenju pa je pripomogla tudi železniška proga Celje – Ljubljana. Spet imamo priložnost opazovati socialno strukturo umrlih, pri čemer je opaziti, da so to ponovno predvsem deprivilegirani in revni. V tem času so se oblasti že začele zavedati nevarnosti slabih higienskih razmer in njihove vloge pri razširjanju bolezni. Preko časopisov in drugih objav so ozaveščali ljudi, kako naj živijo oz. negujejo bolne. Zdaj so bili preko časopisja že obveščeni tudi tisti, ki niso znali nemško (*Novice*). Prikaz (tudi številčni) javne zdravstvene mreže ponovno razgali kronično pomanjkanje zdravstvenega osebja ter problem njegovega šolanja. Tega leta je bil namreč ukinjen ljubljanski medikokirurški licej in zdravstveno osebje se je bilo primorano izšolati v drugih deželah.

Velika epidemija kolere je naslov obsežnega poglavja, v katerem avtorica natančno opiše najhujšo epidemijo kolere na Kranjskem leta 1855. Oblast se je na izredne razmere pripravila že pred pojavom prvih bolnikov – oskrba revnih s hrano, obleko in kurjavo, nadzor nad praznjenjem greznic, higienski pregledi stanovanj, objava "poučila" dunajske zdravstvene komisije, navodila zdravnikom. V Ljubljani

so ustanovili deželno zdravstveno komisijo, ki pa je po koncu epidemije niso razpustili, ampak so ji spremenili naloge. Odtlej je bila to znanstvena, posvetovalna inštitucija, podrejena deželni vladi. Zelo natančno je podana analiza zdravstvenega osebja v času epidemije; javno osebje ni zadoščalo, pomagati so si morali z zasebniki in zdravniki iz drugih dežel monarhije. Zdravstveno službo med epidemijo sistematično prikaže zajetna poimenska tabela s statusom in območjem delovanja vsakega posameznega zdravnika ali ranocelnika. Razmere, v katerih so delali, so bile krute, saj je na enega zdravnika prišlo tudi po več kot 20.000 prebivalcev, veliko krajev pa je med epidemijo ostalo brez vsake zdravniške pomoči. Javno zdravstveno osebje pa je s kratkim opisom poklicnih poti opisano tudi v tekstovni obliki. Avtorica dodaja, da seznam verjetno ni popoln, ker so podatki razpršeni po različnih virih. V posebnem razdelku se je avtorica posvetila načinom zdravljenja, ki so ga poleg uradnega zdravstvenega osebja izvajali tudi razni mazači in celo duhovniki.

Socialni vidiki epidemije so opisani v podpoglavju *Epidemija in ljudje*. Razkrije zmožnost države, da s svojo socialno politiko ublaži katastrofalne posledice, predvsem pri revnih. Zanimiva je primerjava med razmerami v mestu (Ljubljana) in na deželi (župnija Slavina na Notranjskem). Obolevali in umirali so predvsem pripadniki nižjih slojev, iz konkretnih primerov pa se seznanimo s pravimi družinskimi tragedijami, ko je za kolero umrlo tudi po več družinskih članov. Ker so verjeli, da se boleznijo lahko ubrani le dobro hranjen in urejen organizem, so odpornost povečevali s javnim razdeljevanjem hrane (*Suppenanstalten*), kar je bila priložnost, da se s svojo dobrotelnostjo izkažejo višji sloji, ki v epidemijah niso bili tako prizadeti. Deželna oblast je organizirala zbiranje prostovoljnih prispevkov, ki so se nabirali pri deželni zdravstveni komisiji. V zameno za dobrotelnost so bili darovalci javno objavljeni v časopisju. Deželna zdravstvena komisija je imela pripravljen rezervni sklad, kajti revne so postale tudi družine, ki prej to niso bile. Vse človekoljubne akcije so se aktivno vključevali poleg okrajnih oblasti in županov tudi duhovščina in nekateri posamezniki. Vpliv te epidemije kolere pa je ostal tudi v duhovnem izročilu; znana je npr. freska Simona Ogrina v Slavini in ohranjanje zaobljubljenih maš.

Še dve epidemiji je poglavje, ki opisuje še zadnji dve epidemiji kolere v 19. stoletju (1866 in 1886). To je že čas, ko kolero začnejo priznavati za nalezljivo bolezen; zadnja epidemija leta 1886 pa sploh spada že v bakteriološko dobo. Napredek v znanosti in tehniki je odločilno zaznamoval dogajanje v času med zadnjo epidemijo (razmah železniškega prometa, uporaba telegrafa, izvajanje laboratorijskih testov). Še vedno pa smo priča pomanjkanju zdravnikov in njihovem premeščanju iz manj

okuženih krajev v bolj ogrožene. Posebej so opisane razmere v Ljubljani in javni zdravstveni sistem. Prav zaradi ukrepov, ki so temeljili na novih dognanjih znanosti, se je zadnja epidemija leta 1886 omejila le na šest krajev, kar se šteje za velik uspeh. V devetdesetih letih 19. stoletja so bile v avstroogrski monarhiji le še posamezne manjše epidemije. Pričelo se je tudi mednarodno evropsko sodelovanje z meddržavnimi sporazumi.

Avtorica je poseben razdelek namenila zdravstveni zakonodaji, pri čemer se je posvetila predvsem prvemu državnemu zdravstvenemu zakonu, ki je izšel leta 1870 in je celovito urejal javno zdravstveno službo. Stalno deželno zdravstveno komisijo za Kranjsko je nadomestil Kranjski deželni zdravstveni svet. Sama Kranjska pa je dobila svoj prvi deželni zdravstveni zakon leta 1888.

Knjigo zaključijo poglavje *Vpliv kolere na higijenizacijo družbe*. Grozeče epidemije so povečale javno skrb za zdravje. Voda ni več sovražnik, temveč prijatelj – po epidemiji leta 1886 začnejo v Ljubljani zelo resno razmišljati o gradnji vodovoda, kar se uresniči leta 1890.

V tujini je nastalo že kar nekaj znanstvenih del, ki obravnavajo zgodovino kolere, zdaj pa je k problemu, ki ni bil izoliran (dogajal se je na širšem teritoriju – vse slovenske epidemije so bile del večjih), tudi Katarina Keber dodala slovenski prispevek. Nenazadnje je *Čas kolere* tudi eno redkih kvalitetnih strokovnih del s področja zgodovine slovenske (socialne) medicine.

Marjana Kos

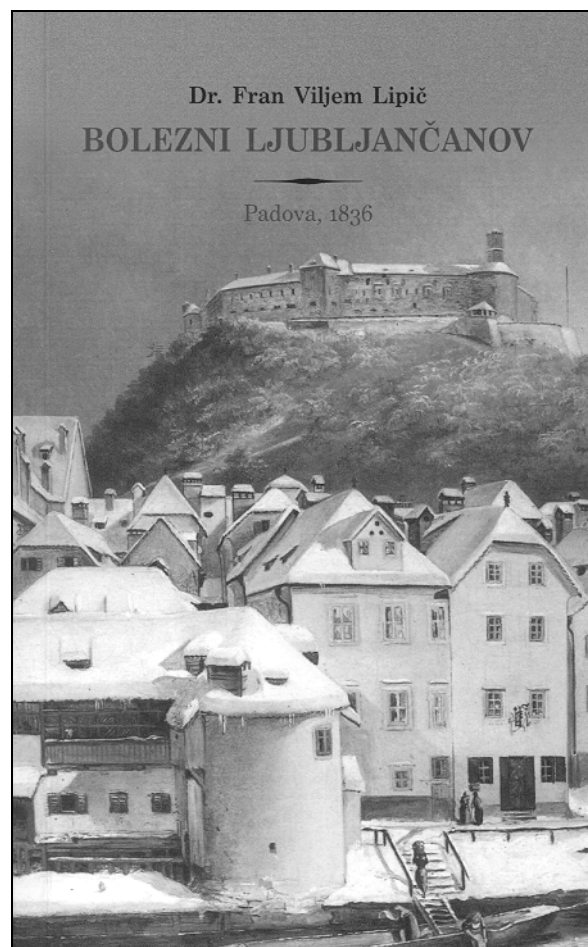
Fran Viljem Lipič: Bolezni Ljubljančanov, ki jih je leta 1828 opazoval Fran Viljem Lipič, doktor medicine, poprej zdravnik ordinarij mesta Ljubljana, sedaj na univerzi v Padovi redni profesor medicinske prakse. Padova, 1836. Prevedel Matej Hriberšek, uredila Zvonka Zupanič Slavec. Faksimile. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU : Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2007.

"Bolezni Ljubljančanov" je zadnji od treh prevodov in faksimilov študij zdravnika Frana Viljema Lipiča, ki je v obdobju 1823–1834 v Ljubljani deloval kot drugi mestni zdravnik. Prvi dve deli t. i. Lipičeve trilogije, ki ju je iz nemščine prevedla Marjeta Oblak in uredila Zvonka Zupanič Slavec, sta izšli v letih 2003 "Topografija Ljubljane", (Ljubljana, 1834) in leta 2005 "Osnovne značilnosti Dipsobiostatike", (Ljubljana, 1834). "Bolezni Ljubljančanov" oziroma "Morbi Lubeanorum" je Lipič v na-

sprotju s prvima dvema napisal v latinščini in jo dokončal po odhodu iz Ljubljane, ko je bil že zaposlen na medicinski fakulteti v Padovi. Iz latinščine je delo, ki ga dopolnjujejo spremne študije Franceta Urlepa, Aleša Krbavčiča in Sente Jaunig, prevedel Matej Hriberšek.

Klinične zapiske, ki zajemajo pomembnejše primere medicinske prakse, tako zasebne kot javne, sem sklenil izdati že davno tega; in sprva sem nameraval dati kak simboličen prispevek k študiju naravne nozologije zgoj o boleznih svojih rojakov Ljubljančanov, med katerimi mi je bilo dano skozi dvanajstletno obdobje opravljati zdravniško službo...

Čeprav je, kot meni tudi urednica publikacije, pričujoča Lipičeva knjiga še najbolj medicinska od vseh treh njegovih del in je zatorej dragocena predvsem za raziskave s področij zgodovine medicine, zgodovine farmacije in drugih naravoslovnih znanosti, vsebuje poleg medicinskih opisov posameznih bolezni in postopkov zdravljenja, rezultatov obdukcij in zdravnikovih osebnih komentarjev tudi obrobne, pogosto posredne podatke o bolnikih, njihovih poklicih, bivanjskih in higienskih razmerah, prehrabnih navadah, načinu življenja, družinskih razmerah, včasih celo o njihovih značajskih lastnostih. Vse to pa je na moč dragoceno predvsem za

socialno zgodovino mestnega in predmestnega prebivalstva. Če ohranjeni viri iz Lipičevega časa o načinu življenja revnejših družbenih slojev le redko neposredno spregovorijo, pa nam je še redkeje dan uvid v vzroke in spremljajoče okoliščine izteka njihovih življenj. Kdo so bili torej Lipičevi pacienti in za katerimi boleznimi so obolevali in umirali?

127 podrobnih popisov kliničnih primerov, ki jih je ljubljanski mestni zdravnik zdravil leta 1828, razkriva paletu bolnikov in njihovih usod. Čeprav močno prevladujejo revnejši sloji, je Lipič zdravil tudi trgovske, uradniške in obrtniške družine. (Nekaterim je svetoval zdravljenje v toplicah.) Med njegovimi bolniki je bilo še posebno veliko otrok in novorojenčkov, prav tako so bili pogosti primeri alkoholizma in malarije. Opisi se večinoma začnajo na sledeč način: *Deček je sedem dni po rojstvu s čeljustnim krčem [tanasus] umiral ..., Žena ribiča je žalovala že za dvema otrokoma, ki sta umrla zaradi čeljustnega krča šesti oziroma deseti dan po porodu; tudi četrtemu otroku, dečku, ki ga je na mrzlem zraku napihalo, je grozila podobna usoda ... Sedemnajstletni študent, ki je živel v hiši ob močvirju in ga je jeseni napadla kvotidiana malarija ..., Enajstletna trgovčeva hči, ki so se ji zagnusile poprej priljubljene jedi ..., Šestletno hčer pravoznanca ob katarju zgrabi vročica z zavijanjem v trebuhu ..., Šestdesetletna vdova, ki se ni odrekala kozarčkom vina ..., Petdesetletni krčmar, ki ni pazil na higieno ..., Tridesetletna vrtnarica, ki je došla ..., Mesarjevo vdovo, pri kateri leta klimakterija še niso minila, od jeze, popivovanja in nahladitve mrazi ..., Ko je tridesetletna dekla ob jutranjem svitu šla v cerkev, so jo prestrašili vojaki, zato se je pri njej pojavila čemernost, strah, nespečnost, slaba prebava, vročica ..., Šestdesetletna nuna, ekonomka blizu Alp ležečega samostana, nežne konstitucije, vajena puščanja krvi ... Petintridesetletna soproga uradnika, brez otrok, je imela zmerno menstruacijo, in ker je bila ugledna gospa, se je dobro prehranjevala ..., Visokega moža, ki večinoma dela sede, je v začetku marca začela dajati vročica ..., Osemletni deček, ki je nedavno v Gorici prebolel škrlatinko, je postopoma postajal ves izmozgan z nestalno vročico ..., Ugledna žena bolj fine konstitucije, stara trideset in nekaj let, histerična, brez otrok ..., Dvaindvajsetletni strojar, krepke postave, melanholičnega značaja ..., Sedemdesetletni duhovnik, ki je z največjo zavzetostjo opravljal svoje dolžnosti, se je pogosto izpostavil mrazu ..., Mlinarjev sin, rojen s popkovernico ovito okoli vratu ..., Štiridesetletni delavec, ki je bival ob močvirju ..., Brivčeva sedemnajstletna hči ..., Močan petindvajsetletni usnjari ..., Šestindvajsetletna dekla, slabotna, ki nikoli ni imela menstruacije ..., Stotnikova histerična soproga, ki je bila v letih mene ..., Petinpetdesetletna ženska, ki je hodila bosa, ni poskrbela za poškodbo, ki ji jo je pod notranji del gležnja zadalo nekaj ostrega ... Devetletna deklica, ki ji mati z nekimi sredstvi ni povsem zatrla garij ..., Osemnajstletna deklica manj razvitega telesa, kot bi terjala njena starost*

... Šestintridesetletni cizeler, ki je bival blizu močvirja, ljubitelj piva ..., Trinajstletni deček je zaradi podhladitve in veselega popivovanja obolev za vročico z manjšim kašljem ..., Ko je devetinsedemdesetletnega starca, ki je slabel zaradi lakote, po tridnevnem stradanju zapuščala zavest ..., Šestletna deklica, ki je bila izpostavljena vsem škodljivim življenjskim vplivom ..., Neporočena mladenka, noseča v sedmem mesecu ..., Mati osemnajstih otrok, ki je bila polno zaposlena doma in je bila redko na svežem zraku ..., Tri tedne star deček, ki ga je namrazilo, ko so ga iz toplo zakurjene sobe odnesli h krstu ... itd. Mozaik naštetih bolnikov nam pravzaprav do neke mere razkriva, zakaj je bila povprečna starost, ki so jo dosegali predmarčni ljudje, le okoli trideset let.

Medicinskim laikom sta za razumevanje teksta v veliko pomoč predvsem spremni študiji Franca Urlepa in Aleša Krbavčiča, ki Lipičevo medicinsko izrazoslovje "prevedeta" v razumljivejši jezik in skušata v njegovih opisih simptomov prepoznati sodobne bolezni. Franc Urlep poskuša z vidika današnjega zdravnika splošne medicine razumeti Lipičevo prakso in predvsem prepoznati bolezni, ki jih je leta zdravil. Ugotavlja, da so Lipičevi bolniki umirali večinoma zaradi pljučnega edema, srčnega popuščanja zaradi revmatičnih okvar srčnih zaklopk, okvar srca zaradi zvišanega krvnega tlaka, ran na želodcu, bolezni žolčnika in jeter (ciroza) ter novotvorb. Pogosta je bila tuberkuloza in nalezljive bolezni, kot so griža, tifus, škrlatinka, malarija in tetanus. Zaradi slabih higienskih razmer ob porodih je bil tetanus novorojenčkov zelo pogost in vedno s smrtnim izidom. Prav tako so bile na splošno pogoste otroške smrti. Veliko je bilo primerov malarije, ki jih je zdravnik povezoval predvsem z bližino močvirja, barja. Čeprav takratna medicina še ni poznala povzročitelja te bolezni, jo je Lipič že zdravil s kininom. Posebej natančno je opisal tako epidemijo škrlatinke, ki se je v mestu razširila jeseni in vrh dosegla novembra, kot tudi epidemijo griže. *Griža ni odvisna samo od načina življenja, ki je pri kmetih vsako leto enako, pa ne podlegajo griži vsako leto. Griža je v celotni pokrajini in tudi sosednjih regijah obiskovala tudi področja, kjer ni močvirij. Gledati je potrebno širše. Izhlapevanja iz tal, ki jih je sonce okrepilo in so morda s sabo prinašala kakšne tujke, so na tak način nenadoma spreminjala umirjenost ozračja in tal.*

Seveda je Lipičeve razlage bolezni in terapije nujno preučevati v kontekstu njegovega časa in predvsem stopnje razvoja takratne medicinske znanosti. Gre namreč za predbakteriološko dobo in čas terapevtskega nihilizma, ko, med drugim, povzročitelji nalezljivih bolezni zdravnikom še niso bili znani in so bile zato takratne metode zdravljenja velikokrat neuspešne. Kot razlaga France Urlep, so zdravniki uspehe zdravljenja ugotavljali na podlagi različnih vrst bolezenskih sokov, ki so se izločali iz telesa. Sredstva, ki so izločanje pospeševala, so bile

pijavke, odvajala, znojila, bljuvala, mehurniki oz. obliži, ki so izzvali mehurje, grenčice, toniki in protibolečinski pripravki. Ena od pogostih terapij je bilo puščanje krvi. Zdravniki so boleznimi opazovali še v kontekstu z meteorološkimi opazovanji, saj naj bi na pojav nekaterih boleznih pomembno vplivale vremenske razmere in splošne lastnosti samega okolja. Tudi Lipičevi zapiski, ki so razvrščeni kronološko po letnih časih in po mesecih, se začenjajo z meteorološkimi opazovanji, merjenjem temperature in zračnega pritiska.

Aleš Krbavčič v spremni študiji analizira zdravila, ki jih je Lipič uporabljal, in ugotavlja njihovo kemijsko sestavo in pripravo ter jih primerja z današnjimi. Lipič naj bi učinkovito zdravil zelo razširjeno glistavost. Prav tako je bil uspešen pri zdravljenju malarije, saj mu je kinin dobavljal ljubljanski lekarnar Sigismund Graf. Razvidno je, da je Lipič veljal za dobrega zdravnika, saj so ga velikokrat poklicali šele takrat, ko je bilo zdravljenje drugih, najpogosteje ranocelnikov, neuspešno. Sam je nasprotoval mazaškemu zdravljenju; na mazače in homeopate so se namreč ljudje pogosto obračali. Lipičeva napredna stališča pa se odražajo tako v njegovem zagovarjanju zmernosti v življenju kot tudi v ugotovitvah, da na odpornost človeškega organizma pomembno vpliva socialni položaj človeka. Ugotavljal namreč je, da so bile pri revnejših in slabo hranjenih bolnikih boleznimi dolgotrajnejše in pogostejše usodne. *Razliko prinaša način življenja, zlasti prehrana, način oblačenja, spanec, od vsega najbolj pa bivališče.* Lipič je grajal tudi pogosto slabo odzivnost

ljudi na zdravljenje. *Tako malo stvari je potrebnih, če so le pravilno upoštewane, da same pomagajo naravi pri premagovanju blažje oblike bolezni.*

Lipičev doslej znani (ljubljski) opus obsega, poleg omenjene trilogije, še knjigo o zdravljenju kolere s toplimi in parnimi kopelmi, ki je izšla v Ljubljani leta 1831, in tri obsežne, v rokopisu ohranjene elaborate. Slednje je napisal leta 1831 v zvezi z epidemijo kolere, ko se je nova bolezen prvič širila po Evropi in so jo tudi na Kranjskem aktivno pričakovali. Upati je, da Lipič v doslej najdenih delih še ni rekel zadnje besede in da nas arhivski fond in knjižnice še lahko presenetijo s kakšnim njegovim neznanim pisanjem.

Knjiga "Bolezni Ljubljancanov" torej za zgodovinarja predstavlja neobičajno in redko smer vpogleda v življenjski vsakdan mestnega prebivalstva, ki ga je takrat (in ga še danes) kroji predvsem zdravje posameznikov. Razkriva delovanje zdravnikov, ranocelnikov (kirurgov) in homeopatov ter nakazuje njihova medsebojna razmerja, s čimer se je prepletalo samozdravljenje oz. uporaba tradicionalnih domačih zdravil. Vsekakor prevod s spremnimi študijami za zgodovinarja predstavlja večplasten, dragocen zgodovinski vir, ki govori tako o stopnji razvoja takratne medicine, delovanju zdravnikov in ranocelnikov ter o nedvomno naprednem razmišljanju mestnega zdravnika Frana Viljema Lipiča, kot tudi o boleznih, umiranju in skozi umiranje spet o življenju ljudi predmarčne Ljubljane.

Katarina Keber